

ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК
(Београд)

О НАРЕДНИМ ЗАДАЦИМА СРПСКЕ ЛЕКСИКОГРАФИЈЕ СТАНДАРДНОГ ЈЕЗИКА

1. Српски се лексикографи савременог књижевног језика већ више од једнога века упорно и истрајно баве дескриптивним речницима. А резултат су те упорности и истрајности три речника: петнаест објављених томова (шеснаести је у штампи, а рукопис се седамнаестог завршава) великог Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ, који ће када буде готов имати, надамо се¹, нешто мање од четрдесет томова са више од пола милиона граматички и семантички идентификованих лексема; два издања шестотомног Речника српскохрватскога књижевног језика МС (прва два тома и МХ), са нешто више од 150 000 речи одредница; и једнотомни Речник српског књижевног језика, са нешто више од 80 000 речи одредница, лема (предат у штампу). У сва три речника презентирана је лексика савременог језика, у првоме — у периоду од Вука Ст. Караџића до данашњих дана, и увек до данашњих дана јер се нова грађа стално придружује старој, други, опет, — од Вука до половине овога века и трећи, опет, — од Вука до данашњих дана, али са тежиштем на савременој лексици. Квалитет је ових речника, и у научном и у

¹ Кажемо да се надамо да коначни обим неће надмашити оно што сада предвиђамо зато што знамо да је нова грађа (а грађа се стално допуњује новим изворима) оповргла све досадашње прогнозе (Исп. М. Пешикан, Трећина посла на изради великог Речника САНУ, Наш језик, књ. 20, св. 1-5, Београд 1973-1974, 16. и Десет томова Речника САНУ, Наш језик, књ. 23, св. 3-4, Београд, 1978, 87-88).

При давању наше прогнозе имали смо у виду, с једне стране, интересантне податке о прираштају нових речи и сталном процентуалном повећању овога прираштаја, о лексичким типовима у којима се прираштај очекује и онима у којима се не очекује, али га има (Исп. И. Грицкат, Речник Српске академије наука и уметности, Глас САНУ СССЛII, Глас Одељења језика и књижевности, књ. 13, Београд 1988, 25-39) и, с друге стране, све већу потребу за селекционирањем речи које ће се лематизовати у Речнику САНУ.

стручном погледу, висок, могуће и веома висок; у Речнику САНУ лексикографско умеће у неким је секцијама доведено готово до савршенства. Осим у овима, с правом да кажемо, капиталним делима, српски су се лексикографи огледали и у речницима језика писаца; досад су урађена два таква речника, Речник Његошева језика² и Речник Милана Ракића³, а могуће је да ће се у догледно време појавити и речник језика Лазе Лазаревића⁴. И да уз дескриптивну лексикографију поменемо и два речника нових речи⁵, а ускоро ћемо, ако буде средстава за штампање, добити и велики речник нових речи⁶.

2. Разуме се, све би могло бити и боље, и свакако — све би могло и морало бити и брже. А брже није из неколико разлога, више објективних, мање субјективних, које ми овако разумемо. Историја лексикографије једнога језика одраз је политичке, социјалне и културне историје оних који тим језиком говоре. Као по правилу, великим лексикографским подухватима приступа се или у узносним или у преломним временима; Речнику САНУ приступило се с романтичарским заносом у време наглога и брзога развитка Србије с краја прошлога и с почетка овога века; Речнику МС приступило се као поткрепљењу стварања јединствене књижевнојезичке норме у Срба и Хрвата; почетак рада на једнотомном речнику пада у време рушења те јединствене норме, и не само рушења те норме. У узносним временима постављају се велики, некад и превелики циљеви; у преломним временима циљеви нису велики, али ни снаге оних који треба да их остваре.

3. Речници књижевног језика, шестотомни и једнотомни, завршени су. Велики Речник САНУ није; објављено је нешто више од трећине томова, а лексикографска обрада стигла је и нешто даље. Превелики је циљ од самога почетка постављен за овај речник — лексикографски обрадити све речи српскога језика, и оне књижевне, и оне народне, покрајинске, дијалекатске у периоду од Вука до данас. У прво је време грађа прикупљана из дела српских писаца (белетристичких, научних, стручних, публицистичких) и само из дела неколи-

² М. Стевановић и сарадници М. Вујанић, М. Одавић и М. Теших, Речник језика Петра II Петровића Његоша I–II, Београд 1983.

³ В. Павковић, Речник поезије Милана Ракића, Матица српска, Нови Сад 1984.

⁴ Верујемо да ће Н. Вуловић у оквиру свога магистарског рада о лексици Лазе Лазаревића дати и речник, макар, мање познатих речи.

⁵ Ј. Ђирилов, Речник нових речи, Београд 1983, Нови речник нових речи, Београд 1991. и И. Клајн, Речник нових речи, Матица српска, Нови Сад 1992.

⁶ Ђ. Оташевић је прикупио и обрадио преко 30000 нових речи.

ко у то време новијих хрватских књижевника, и, углавном, из српских народних говора. Тако је било до првога уједињења; од првога уједињења, посебно после другога, интензивно је прикупљана хрватска грађа, а после црногорска и муслиманска у тежњи да се у корпусу успостави колико толико национална равнотежа; после разједињења тежња се за равнотежом обесмислила (а много је времена утрошено на стварање те равнотеже), па се сада корпус попуњава само новијим српским и црногорским изворима. И још нешто. Речник и књижевног и народног језика имао је смисла у време када је отпочет, или, чак, у нешто раније време, када још није било окончано формирање стандардног језика. Данас то има мање смисла, мање оправдања, или га и нема. А посао се мора завршити онако како је започет, или приближно онако како је започет⁷.

Ове су циљеве лексикографима постављали други, умни људи, али који сами нису били лексикографи. Лексикографи од заната, или боље — генерације лексикографа од заната, остваривали су их, а њих је мало, и увек их је било мало; увек их је онолико колико има сарадника Институт за српски језик САНУ и покоји ентузијаст и поштовалац лексикографије, лингвиста или аматер.

4. И када смо већ мислили да су се лексикографи утопили у великом послу коме се крај не види око Речника САНУ, стиже добра вест — М. Николић завршио је, до краја године, верујемо, биће и одштампан, атерго речник од 162 000 акцентованих речи са подацима из кога је речника која реч узета. О значају овога речника за даљу српску дескриптивну и лингвистичку лексикографију, за акцентологију, за дериватологију и лексикологију — нема потребе ни говорити, значај је фундаменталан. И не само то, овај је речник добра основа за израду других преко нам потребних лингвистичких речника. Најава његовог излажења охрабрује нас да кажемо нешто о наредним, надам се остваривим, задацима српских лексикографа.

5. Наредни су задаци двојаки: једни се тичу израде различитих филолошких речника (да употребимо овај већ заборављени термин);

⁷ Верујемо да ће Уредништво Речника у договору са САНУ у најскорије време приступити изради упутстава за селекцију речи; мислимо да би Речник требало ослободити дијалекатских речи у дијалекатском фонолошком и морфолошком облику, посебно оних које су потврђене и у стандардном облику, даље, многих покрајинама странага порекла, оних који су резултат утицаја суседне културе и цивилизације, затим, највећег дела лексике која је обрађена или ће бити обрађена у дијалекатским речницима; уопште, дијалекатска лексикографија, на којој се, срећом, сада доста ради, морала би да растерети Речник САНУ како би он у неко догледно време, догледно макар за млађе лексикографе, могао бити и завршен.

други се тичу израде различитих лингвистичких речника. И овде опет долазимо до онога што одавно знамо — практични лексикографски рад претходи теоријским знањима и знањима стеченим на основу анализе лингвистичких речника. Тако је одувек, и код нас и у свету.

6. Од филолошких послова мислим да би, што се пре може, требало приступити изради леве стране за различите типове двојезичних речника којима је први језик српски; то је задатак дескриптивних лексикографа и то би олакшало и убрзало рад на двојезичној лексикографији и, несумњиво, учинило бољим ове речнике све више нам потребне; једанпут начињене ове номенклатуре требало би ажурно осавремењивати.

Такође би, што се пре може, требало наставити рад на школским и отпочети рад на студентским речницима⁸. Ови речници морају увек бити савремени, а они код нас нису, или их просто нема. Једнотомни речник и речници нових речи добра су основа за ове речнике.

Даље би, ако има снага, ваљало отпочети поновни⁹ рад на речнику страних речи у савременом стандардном језику или на речницима речи из појединих страних језика¹⁰.

7. Посао на лингвистичким речницима требало би одмах наставити; без њих, просто, даље не можемо. За почетак предложили бисмо израду речника деривационих гнезда. У њему би биле лематизоване просте, основне речи, а у речничком чланку сваке од ових речи био би дат попис одговарајућих деривата, изведених од основних речи и од њихових деривата, и композита, чији су саставни делови основне речи или њихови деривати. И код основних речи и код деривата издвојени би били творбена основа и творбени формант, нпр. писарски. У речничком чланку били би дати и фраземи и слични изрази у којима учествују основне речи или њихови деривати и композите. Речник би се састојао из пет делова: у првом би биле лематизоване именице, у другом глаголи, у трећем придеви, у четвртном при-

⁸ Добра је основа за ове речнике Школски речник стандардног српскохрватског/хрватскосрпског језика, М. Јоцић и В. Васић. Завод за издавање уџбеника у Новом Саду и Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, књ. 1. А–Љ, 1988. и књ. 2. М–По 1989.

⁹ Кажемо поновни рад зато што је речнике страних речи које имамо у Србији већ увелико прегазило време (и поред тога што су речници доживели и више издања); исп. Лексикон страних речи и израза М. Вујаклије и Лексикон страних речи и израза Р. Алексића.

¹⁰ Имамо речник А. Шкаљића, Турцизми у српскохрватском језику, а он нам је, такође, све мање потребан. Ускоро ћемо добити и потребан нам речник англицизама у редакцији В. Васић, Т. Прћића и Г. Нејће Бауер.

лози и у петом остале категорије речи. Лематизоване би биле и оне основне лексеме које немају деривате. Више је циљева овога речника; навешћемо оне основне: прво, показало би се које су лексеме способне за лексичко варирање, а које нису; друго, испитао би се и утврдио деривациони потенцијал појединих категорија речи; треће, показало би се који су елементи из семантичког садржаја више продуктивни, а који мање; такође би се показало колико семантички процеси у деривацији прате семантичке процесе у полисемији; четврто, видело би се да ли тип и правац деривације зависе од категорије речи у иницијалном положају; пето, дошли бисмо до података на основу којих бисмо могли разликовати граматичку од семантичке деривације; шесто, и веома важно, дошли бисмо до пописа основних лексема и лексичко-семантичких група речи у којима се индукују различити процеси семантичко-морфолошког варирања односно до пописа лексема које чине основу лексичког система; такође бисмо дошли до пописа лексема које учествују у формирању композита; осмо, не мање важно, могли бисмо да рангирамо улогу метонимије, метафоре и синегдохе у лексичком систему; девето, опет не мање важно, добили бисмо увид у ширину платисемије¹¹ [NB1] и тип лексема које су њоме захваћене (верујемо да ње има више него што сада знамо и да су њој подложне придевске и глаголске лексеме више од именичких); и десето, да даље не набрајамо, овако испитан лексички систем омогућио би теоријски засновано лексичко нормирање.

8. После овога речника могло би се приступити речнику морфема; у њему би биле лематизоване све лексеме; у свакој лексеми биле би издвојене морфеме које улазе у њен састав, нпр. пис-ар-ск-и. То је даљи задатак и о њему нећемо овом приликом.

9. И још нешто што се тиче организације рада на овим задацима. Мислим да би требало формирати још један мањи лексикографски колектив, могуће везан за Матицу српску. Задатак тог колектива био би израда лингвистичких речника; профил сарадника био би прилагођен овоме задатку.

10. Да би српски лексикографи могли приступити овим наредним задацима, а и да би могли наставити са већ започетим пословима, најхитније се мора приступити, с једне стране, систематском

¹¹ Мислимо на платисемију онакву како ју је дефинисала И. Грицкат, *Стилске фигуре у светлости језичких анализа*, Наш језик, књ. 16, Београд 1967; за двореферентну платисемију, ону коју је дефинисала Д. Г. Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*, Београд 1997. требало би наћи други термин; можда би то могао да буде *симилесемија*.

школовању модерних лексикографа¹² и, с друге стране, компјутеризацији лексикографског рада¹³. А овде опет долазимо на оно што смо у почетку рекли — лексикографски послови умногоме зависе од друштва у целини; ако буде спремности друштва, а и могућности, за компјутеризацију, биће и лексикографских послова.

¹² На Филозофском факултету у Новом Саду од школске 2000/2001. године отвара се на постдипломским студијама смер лексикологије и лексикографије (на европским универзитетима такви смерови на постдипломским студијама постоје већ деценију, на неким и дуже).

¹³ Добру основу за план компјутеризације представља Програм компјутеризације В. Ђукановића, који су прихватили Научно веће и Управни одбор Института за српски језик САНУ.